

Խ. ԱՐՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ
ԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ
УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ АРМЯНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМ. Х. АБОВЯНА

Հումանիտար գիտություններ № 3-4 (28-29) 2016 Гуманитарные науки

ՀՏԴ 343 : 159.9

ՔՆՆԻՉԻ ԱՆՁԻ ՈՒ ՆՐԱ ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՈՐՈՇ
ԱՍՊԵԿՏՆԵՐԻ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ, ՈՐՊԵՍ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏՈՒԿ
ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ ԳՈՐԾՈՂ ՍՈՒԲՅԵԿՏԻ

Ռ. Գ. ՄԿՐՏՅԱՆ

Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանակալարժական
համալսարան,
0010, Երևան, Տիգրան Մեծի 17
e-mail: spunews@mail.ru

*Հոդվածում քննարկվել են քննիչի անձնային հոգեբանական բնութագրի մի շարք
ասպեկտներ և մասնագիտական գործունեության առանձնահատկություններ, փորձել են
անդրադառնալ հոգեկան պատկերների լարվածության աստիճանին՝ պայմանավորված մարդու
անհատական առանձնահատկություններով, հոգեկան վիճակով, նպատակներով և հետագա
հոգեկան համակարգությամբ և ընդգծել է էմոցիոնալ պայմանները մասնագիտական
գործունեության հետ:*

***Բանալի բառեր.** քննչական գործունեություն, քննիչի անձ, առանձնահատուկ պայմաններ,
համակարգ, դիրքորոշում, կոմունիկատիվ կոմպետենցիա:*

Ներկայացված է խմբագրություն 10.12.2015թ.

Քննիչի գործունեությունը հանդիսանում է առանձնահատուկ հոգեբանական
լարվածության, անակնկալ փոփոխություններով ու սպառնալիքներով, վտանգներով
հագեցած պատասխանատու բնագավառ: Քննիչը իր գործի բերումով հաճախ հայտնվում է
սոցիալական տարբեր միջավայրերում, հանդիպում, հետապնդում ու հետաքննում
քրեածին անցյալ ու հանցավոր կենսագրություն ունեցող անձանց, գործարարների հետ,
գործունեության հաջողությունների ապահովման նպատակով մտնում տարաբնույթ
կապերի մեջ, մասնակցում տարբեր բանակցությունների: Քննիչը՝ հանդիսանալով
հասարակության, իր միջավայրի, խմբի, լիարժեք անդամ, մասնագիտական
առանձնահատկություններով պայմանավորված՝ առնչվում է բազմաթիվ բացասական
երևույթների:

Նա իր մասնագիտության, անձի ուղղվածության, առանձնահատկություններով ու
պահանջներով պայմանավորված, չի կարող անտարբեր անցնել այդ իրադարձությունների
կողքով, մանավանդ, երբ դրանք առաջին հերթին անդրադառնում են նրա
մասնագիտական պարտքի, բարոյականության ու անձնական խղճի, և դրանց
արդյունքում նրա հոգեկանի վրա: Աշխատանքային լարվածության, սպառնալիքների,
վտանգի առկայության պայմաններում հոգևոր և նյութական պահանջմունքների տևական
անբավարարվածությունը, հաճախ ճշմարտության ու արդարության սկզբունքների
բախումներն ու արդյունքում առաջացող մեղքի զգացումը քննիչի անձի մեջ առաջացնում է
տարբեր բնույթի ներքին և արտաքին հակամարտություններ: Գործունեության ընթացքում
նրա օրգանիզմը մշտապես գտնվում է ծայրաստիճան լարվածության, մոբիլ վիճակում և
յուրահատուկ դժվարությունների տևական այդպիսի ազդեցությունների պայմաններում

նրա հոգեկան համակարգությունը, մոտիվներն ու դիրքորոշումները ենթարկվում է սոցիալ-հոգեբանական, ֆիզիոլոգիական լուրջ փոփոխությունների, որոնց արդյունքում տուժվում են ոչ միայն նրա գործունեության արդյունավետությունը, այլև փոփոխություն են կրում նրա անձի հոգեկան, կենսաբանական համակարգությունների գործառնության հնարավորությունները [1]: Ժամանակի ընթացքում առաջանում է բնավորության շեշտավորվածություն, ֆրուստրացվածություն, օրգանական հյուծվածություն: Գործունեության արդյունքում առաջացող նմանատիպ փոփոխությունները հանդիսանում են առանձնահատուկ, դժվար, արտակարգ գործոնների ազդեցության հետևանք, որոնք իրենց բնութագրերով բնորոշ են գործունեության արտակարգ պայմաններին: Դրանց արդյունավետությունը պայմանավորված է անձի հոգեկան գործընթացների, հոգեվիճակների, մտավոր գործողությունների ճիշտ և ժամանակին կարգավորմամբ, նրանց ընթացքի վերահսկմամբ, օրգանիզմի ընդհանուր դիմադրողականությամբ և սթրես գործոնների նկատմամբ արգելքադիմացկունությամբ, հոգեկան բարձր հուսալիությամբ:

Հոգեբանական գրականության մեջ քննչական գործունեությունը որակվում է որպես առանձնահատուկ մտավոր ու հոգեկան լարվածությամբ հագեցած միջավայր, գործունեության բարդ բնագավառ [2]: Այն իր կառուցվածքով ու բովանդակությամբ մոտ է արտակարգ պայմաններին: Գրականության մեջ [3] հանդիպում ենք նաև «հատուկ, դժվարեցված, անսովոր» և այլ անվանումների: Քննչական գործունեության, նրա անձի ու մասնագիտական յուրահատուկ դժվարությունների հարցում նկատի են առնվում արտակարգ գործոնների ազդեցության պատճառով ստեղծված պայմանները:

Գրականության վերլուծությունը վկայում է, որ այդ տարբեր անվանումները կապված են արտակարգ գործոնների ազդման հաճախականության, տևականության հետ: Նկատի ունենալով այդ հանգամանքը, աշխատանքում գործունեության «արտակարգ պայմաններ» արտահայտությունը կիրառվելու է քննիչի օրգանիզմի հոգեֆիզիոլոգիական համակարգություններին ներկայացվող անբարենպաստ ազդակների հետևանքով առաջացող բացասական փոփոխությունների բնութագրերը: Բազմաթիվ հեղինակներ արտակարգ և հատուկ պայմաններում գործունեության ընթացքը կապում են օրանիզմում նկատվող առանձնահատուկ հոգեֆիզիոլոգիական փոփոխությունների, գործառական դժվարությունների առաջացման հետ: Այսպես, Ա.Բ.Լեոնովան [4] համարում է, որ արտակարգ են այն պայմանները, որոնց ազդեցությունը բերում է օրգանիզմի հենաշարժական, օրգանական համակարգերի գործառնական անհամաձայնության վիճակի: Հիշեցնենք, որ շարժման անհամաձայնության վիճակը բնութագրվում է ֆիզիոլոգիական և վարքային ռեակցիաների խանգարվածությամբ:

Օրգանիզմը բաղկացած է տարբեր համակարգերից, որոնք կենսագործունեության ընթացքում կատարում են կոնկրետ գործառնություններ: Գործունեության հատուկ, դժվար, արտակարգ պայմաններում օրգանիզմի, հոգեկան համակարգի պահեստային հնարավորությունների սպառման հետևանքով, ինչպես նաև գործունեության արդյունավետության պահպանման համար ստեղծված պայմանների պահանջներին չհամապատասխանելու պատճառով, համակարգերի գործունեությունը իր սովորական աշխատանքային ռիթմից դուրս է մնում: Գործունեության արդյունավետության պահպանման ու օրգանիզմի ամբողջականության պահպանման հոգեֆիզիոլոգիական փոփոխությունները ուղղված են օրգանիզմի հարմարմանը: Հարմարումը փոփոխվող միջավայրի նկատմամբ կենսաբանական, ֆիզիոլոգիական, հոգեբանական և այլ համակարգերի հարմարվողական ակտիվություն է, որի դեպքում օրգանիզմի հիմնական գործառնությունների պահպանմամբ կատարվում են կառուցվածքային կապերի այնպիսի փոփոխություններ, որոնք չխախտելով օրգանիզմի ամբողջականությունը՝ դրսևորում են փոփոխվող միջավայրին համապատասխան միտում: Վերջին տասնամյակների ընթացքում մարդու օրգանիզմի տարբեր գործառնությունների ուսումնասիրման ժամանակ

հաճախ են դիմում օրգանիզմի համակարգային-գործառության մոտեցման մեթոդին, որն առաջին անգամ մշակվել է Պ.Կ. Անոխինի կողմից [5]:

Ըստ Պ.Կ.Անոխինի, համակարգ են անվանում օրգանիզմի այնպիսի ընտրովի բաղադրամասեր, որոնցում համագործակցությունը և միմյանց միջև փոխհարաբերությունները կենտրոնացված օգտակար արդյունքի ստացմանը, ընդունում են ամբողջական բնույթ [5]: Համակարգության սկզբունքը կայանում է նրանում, որ օրգանիզմի յուրաքանչյուր օղակ, որն իր մեջ ընդգրկում է իրեն պատկանող տարրեր, նրանց նկատմամբ ինքը հանդես է գալիս, որպես ավելի բարձր համակարգ: Համակարգը անխզելիորեն կապված է օրգանական միջավայրի հետ, որտեղ նա գոյություն ունի և իրականացնում է իր գործառույթները: Յուրաքանչյուր համակարգ ընդգրկված է միջավայրի կառուցվածքի մեջ՝ որպես նրա տարր:

Համակարգի տարրերը, ըստ Պ.Անոխինի, ձևավորվում են տարածության և ժամանակի մեջ այնպես, որ նրա կառուցվածքը - մորֆոֆիզիոլոգիական գործընթացները, որոնք ընթանում են ամբողջական համակարգի սահմաններում, հնարավորություն ունեն կենսահամակարգի համար ապահովել գլխավոր գործառույթի իրականացումը, այն է՝ միջավայրի հետ փոխներգործության ժամանակ նրա պահպանումը և զարգացումը: Կենսահամակարգի և միջավայրի համագործակցության ժամանակ այդ արդյունքի ստացման հնարավորության ապահովումը, ըստ հեղինակի, հանդես է գալիս, որպես համակարգ առաջացնող գործոն:

Այսպիսով, քննիչի գործունեության ընթացքում օրգանիզմում, հոգեկան համակարգությունում տեղի ունեցող տեղաշարժերը հանդիսանում են որպես փոփոխվող միջավայրի նկատմամբ նրա օրգանիզմի հարմարման գործընթացների հիմք, առաջ է քաշվում կենսահամակարգի գործառության պահպանման անհրաժեշտությունը, երբ փոփոխվում են միջավայրի կառուցվածքային կապերը, որը դժվարացնում է համակարգի նորմալ կենսագործունեությունը:

Ինչպես նշում է Պ.Կ.Անոխինը, «Օրգանիզմը և կոնկրետ օրգանը, գտնվում են համակարգի և տարրի հարաբերակցության մեջ: Օրգանիզմի մորֆոլոգիական կամ կառուցվածքային և ֆիզիոլոգիական կապերը դրսևորվում են օրգանների միջև որպես կառուցվածքային կապեր, իսկ գործառության կապերը մնում են, որպես միջավայրի հետ նրա մորֆոլոգիական և ֆիզիոլոգիական կապեր: Ամեն դեպքում օրգանիզմի կենսագործունեության համար բնորոշը մորֆոլոգիական և ֆիզիոլոգիական կառուցվածքների ամբողջականությունն է: Այն հնարավորություն է տալիս կառուցվածքի նվազագույն վերակառուցման դեպքում՝ պահպանելու օրգանիզմի հիմնական գործառույթները: Դա մինիմիզացիայի սկզբունքն է: Այն գործում է օրգանիզմի կառուցվածքային և գործառության կապերի միջև ռեգերվների հաշվին, որոնք հնարավորություն են ընձեռում՝ ճկուն կերպով վերադասավորելու փոխհարաբերությունները կառուցվածքի և գործառության միջև»: Օրգանիզմը հնարավորություն է ստանում որոշ ժամանակ պահպանելու իր ամբողջականությունն ու հիմնական բովանդակությունը և դրանց շնորհիվ դիմակայելու միջավայրի պատահական ազդեցություններին, ինչպես նաև՝ նորմալ կենսագործունեության սահմաններում օրգանիզմի հիմնական բնութագրերի միջև հումեոստատիկ կախվածությունը վերականգնելու [5]:

Սովորաբար կենսաբանության, բժշկության և հոգեբանության բնագավառներում հարմարման հարցի ուսումնասիրման ժամանակ կիրառվում է «ադապտացիա» հասկացությունը՝ որպես «հարմարում» հասկացության հոմանիշ: Այս հասկացությունը լայնորեն կիրառվում է տարբեր բնագավառներում՝ հումանիտար, սոցիալական, բժշկական, կենսաբանական, հոգեբանական և այլն: Որոնք են այն հիմնական պայմաններն ու պատճառները, որոնք անձի մեջ առաջացնում են

անհարմարվողականության վիճակ, որպես օրգանիզմի և միջավայրի պայմանների թույլ կապի առկայություն, կամ օրգանիզմի հարմարվողական ցածր հնարավորությունների դրսևորում: Գրականության մեջ հայտնի են մի շարք պատճառներ, որոնք առաջ են բերում հոգեկան ոլորտի անհավասարակշռվածություն, որի արդյունքում անհրաժեշտություն է առաջանում վերականգնողական աշխատանքների կազմակերպումը: Դրանք բժշկականսաբանական, սոցիալտնտեսական, հոգեբանական և մանկավարժական այն պատճառներն են, որոնք կարող են առաջ բերել հոգեկան անհավասարակշռություն: Դրանք կարելի է բաժանել երեք խմբերի՝ ժառանգական, բնածին և կյանքի ընթացքում ձեռքբերովի:

Քննիչի լարված աշխատանքի արդյունքում ամենատարբեր գործոնների ազդեցության հետևանքով նրա օրգանիզմի տարբեր համակարգերի միջև գոյություն ունեցող համագործակցությունը խախտվում է: Այն արտացոլվում է ինչպես օրգանիզմի գործառությային հնարավորությունների անկման, այնպես էլ վարքի դրսևորման ամենատարբեր փոփոխություններով:

Միջավայրի արագ փոփոխության նկատմամբ մարդը պատասխանում է վարքի կոնկրետ հակազդումների դրսևորմամբ: Վարքի նպատակահարմար փոփոխությունը անհատական հարմարման ամենաարդյունավետ եղանակներից մեկն է: Այն օրգանիզմն ապահովում է օժանդակ հնարավորություններով, որոնք կարող են ոչ միայն լրացնել, այլև փոխարինել վեգետատիվ ռեֆլեկտոր ռեակցիաներին: Մարդու հարմարումը արտաքին միջավայրի տարբեր պայմաններին գերազանցապես հիմնված է վարքի կոնկրետ ձևերի վրա, որոնք ընդգրկում են արհեստական և տեխնիկական միջոցներ և որոնց շնորհիվ նա կարող է գոյատևել անգամ անհնարին թվացող պայմաններում: Հենց դա էլ կանխորոշում է այն, որ լայն իմաստով հարմարումը՝ մարդու հարմարումն է միջավայրին: Հաճախ դա իրականացվում է բնական և սոցիալական միջավայրի նպատակահարմար փոփոխության միջոցով: Մարդը ոչ թե պարզապես ընտելանում է ապրելու պայմաններին, այլև արտաքին միջավայրը հարմարեցնում իր կենսաբանական հնարավորություններին, ստեղծում է սոցիալական միջավայր, քաղաքակրթություն, մշակույթ և այլն:

Այսպիսով, քննչական գործունեությունը մոտ լինելով առանձնահատուկ, բարդ, արտակարգ իրավիճակների բնութագրերով օժտված բնագավառներին, նրանում արտահայտված բոլոր տեսակի հոգեֆիզիոլոգիական փոփոխությունները, հույզերը, ինչպես նաև հոգեկան մյուս ապրումները փոխհատուցող հակազդումների դրսևորման ձևեր են: Փոխհատուցումը արտակարգ պայմաններում դեռևս հարմարում չէ, իսկ հաճախ դրանց ապրելու ձևերը, տնականությունը, խորությունը տարբեր պատճառներով (վտանգի առկայություն, ժամանակի խիստ պակաս, ավելի կարևոր անելիքներ, անհետաձգելի հանձնարարություն և այլն) մինչև վերջ անձի համար լիարժեք չեն ապրվում, պարպվում: Դրանք հանդիսանում են, որպես մնացորդային ապրումներ, որոնցով հագեցած է քննիչի հոգեկանը, նրա պահանջումների համակարգը: Հոգեկանի հուզական ոլորտում նրանք «կախվածության», «մնացորդային», «նստվածքային» ձևով մնում են, որպես չպարպված բացասական հուզական լիցքեր: Չվերացնելու, հոգեբանական տարբեր միջամտություններով չկարգավորելու դեպքում դրանք ժամանակավորապես քողարկվում են, հետագայում իրենց զգացնել տալիս վարքի զանազան բացասական դրսևորման ձևերով՝ կյանքի նկատմամբ բացասական վերաբերմունքով, նույնատիպ դիրքորոշման ձևավորմամբ և այլն:

Իրավական տեսանկյունից՝ հատկապես հանցագործությունների դեպքում պետության ու քաղաքացիների հարաբերությունների պարզաբանման բարդ գործընթացը դրված է մասնագիտացված կառույցների աշխատակիցների, դրանցում գործող նեղ մասնագետների ուսերին: Դրանցում թերևս իրենց կարևորագույն տեղն ունեն քննչական մարմինները: Քննչական գործունեությունը իրենից ներկայացնում է մարդկային

առանձնահատուկ հարաբերությունների իրավական, քաղաքական, բարոյական սոցիալ հոգեբանական, մանկավարժական բարդ գործընթացների բնագավառ, որոնցում անհրաժեշտ է մի կողմից պահպանել ճշմարտության օրենքներն ու երկրի, պետության շահերը, մյուս կողմից գտնվել բարոյականության, խղճի ու արդարության, պարտքի կատարման դաշտում [2]: Սակայն գործնականում ճշմարտությունն ու մարդկային խիղճը հաճախ բխվում են միմյանց: Մասնագիտական առումով՝ քննիչը պարտավոր է լինել անբասիր, մշտապես օբեկտիվ ու պետական շահերը պահպանող անձնավորություն: Սակայն իր գործունեության ընթացքում հաճախ նա հայտնվում է իրավիճակներում, որտեղ պետք է նաև գործի խղճով, որոշումներ ընդունի մարդկային բարոյականության սկզբունքներով: Այս տեսանկյունից՝ քննիչի բարոյական ու մասնագիտական բնութագրում պետք է ընդգծված լինեն կատարյալ հատկանիշներ, որոնք պետք է հաջողություն ապահովեն նրան իր ողջ կենսագրության ընթացքում: Քննիչի անձնային բնութագիրը պայմանավորված է նրա բարոյական նկարագրով, խառնվածքի տիպոլոգիական առանձնահատկություններով, ինչպես նաև նրա կողմից իրականացվող գործունեության արդյունավետությունը ապահովող ինչպես մասնագիտական, այնպես էլ իր գործունեության ընթացքում դրսևորվող անձնային որակներով, հուզական զսպվածությամբ, կամային ու ֆիզիկական բարձր հատկանիշներով և այլն [6]:

Հասարակության մեջ անձի ունեցած տեղի ու դերի հարցում կարևորագույն տեղ է դրադեցնում նրա պատասխանատվության զգացումը: Գրականության մեջ տարբերակում են քաղաքական, իրավական, բարոյական, մասնագիտական և պատասխանատվության այլ դրսևորումներ (ծնողական, նյութական, քրեական և այլն): Սոցիալական պատասխանատվությունը արտացոլում է անձի վարքագծում նրա ուղղվածությամբ, հանդեպ հասարակության կողմից ընդունված սոցիալական նորմերի, դերերի և պարտավորությունների: Գոյություն ունի նաև «իրավունք» հասկացությունը, որը հանդիսանում է սոցիալական նորմերի, ինչպես նաև գործնական հարաբերությունների մեջ անձի ազատ լինելու, գործելու անձեռնամխելիությունն է: Պետության հետ անձի հարաբերություններում անձը հանդես է գալիս որպես քաղաքացի: Քաղաքացի հասկացությունը բացահայտում է անձի քաղաքական-իրավական հատկանիշները: Ինչպես հայտնի է անձը հանդիսանում է հասարակական հարաբերությունների արդյունք: Հասարակության յուրաքանչյուր անդամ օժտված է որոշակի իրավագիտակցությամբ: Իրավագիտակցության տակ հասկացվում է անձի ողջ վարքագծի իրավական փորձը: Իրավագիտակցությունը հանդիսանում է հասարակական գիտակցության ձևերից մեկը, որի բովանդակությունն ու զարգացումը պայմանավորված է հասարակության նյութական պայմանների գոյությամբ: Այն արտացոլում է հասարակական հարաբերությունները, որոնք կանոնակարգվում կամ պետք է կանոնակարգվեն իրավական նորմերով: Իրավագիտակցությունը՝ որպես հասարակական գիտակցության ձևերից մեկը, աչքի է ընկնում հետևյալ նշաններով:

Այն արտացոլում է սոցիալական իրականությունն ու միևնույն ժամանակ ակտիվորեն անդրադառնում է նրա վրա, հանդիսանում է մարդկանց սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունների բարձրակարգ արտացոլում, արտահայտված հասարակության օրենքներով:

Այն մշտապես դրսևորվում է երկրորդ ազդարարային համակարգությամբ: Մարդկանց լեզվամտածողական գործունեությունը հանդես է գալիս որպես իրավագիտակցության մեխանիզմ, արտացոլելով իրավագիտական իմացություններն ու հասկացությունները որոնք կարգավորում են հասարակական հարաբերությունները:

Այն չի կարող գոյություն ունենալ առանց իր կոնկրետ կրող անձնավորության, խմբի: Ըստ իրենց իրավական նորմերի ճանաչման, հասարակության մեջ մարդկանց,

խմբերի միջև տեղի է ունենում միացում, որի արդյունքում առաջանում է խմբային իրավագիտական կատեգորիա:

Քննիչի անձի կարևոր հատկանիշներից է նրա ուղղվածությունը: Ուղղվածության որակը դա նրա մակարդակն է լայնությունը, ինտենսիվությունը, կայունությունը, իսկ որակի մեջ հիմնականը նրա գործնականությունն է: Ուղղվածության ձևերն են՝ աշխարհայացքը, իդեալները, և որպես ուղղվածության բարձրագույն ձև՝ նրա համոզմունքը: Քննիչի կարևորագույն անձնային ու բարոյական արժանիքներից է նրա պարտքի զգացումը, անձնային ու մասնագիտական արժանապատվությունը, խիղճը, պատիվն ու իր գործին անմնացորդ նվիրվածությունը: Այս տեսանկյունից՝ մասնագիտական և անձնային որակների բնութագրման ու քննիչի հոգեբանական հուսալիության որոշման նպատակով կիրառվում է պրոֆեսիոգրաման, որում արտացոլվում են գործունեության առանձնահատկություններին համարժեք անձնային հոգեբանական որակներ, որոնք գործունեության արդյունավետության ապահովման համար հանդիսանում են հենքային:

Վ.Լ.Վասիլևը առաջարկում է քննիչի մասնագիտական գործունեության պրոֆեսիագրամա [7], որը իրենից ներկայացնում է բարդ հիերարխիկ կառուցվածք, որում քննիչի անձնային որակների և մասնագիտական գործունեության բոլոր կողմերը ներկայացված են փոխադարձ կապի և կապվածության մեջ: Ընդ որում պրոֆեսիոգրամայի յուրաքանչյուր կառուցվածք արտացոլում է քննիչի մասնագիտական գործունեության որոշակի ժամանակահատված և դրանցում իրականացվում են նրա անձնային որակները, ունակություններն ու հմտությունները, ինչպես նաև նրա գիտելիքների համակարգը, որոնցով պայմանավորված է նրա գործունեության հաջողության ապահովման գործընթացը: Պրոֆեսիոգրամայի հիմքում ընկած է քննիչի գործունեության որոնողական կողմերը, որոնք իրականացվում են գործունեության տարբեր փուլերում նրա կողմից կատարվող առանձնահատուկ աշխատանքներում: Դրանցում հատկապես առանձնահատուկ կարևորություն ունի քննչական առաջին փուլը: Դրա էությունը կայանում է նրանում, որ պատահարից հետո նկատելի ու քողարկված կերպով գոյություն ունեն բազմաթիվ գործոններ, որոնք հետագայում հանցագործության բացահայտման համար կարևոր նշանակություն ունեն: Հարկ է նշել, որ այս փուլը ունի թերևս հիմնական նշանակություն, քանի որ դեպքի վայրում ամեն ինչ մնում է իր առաջնային վիճակում, որտեղից հնարավոր է քննության համար արժեքավոր տեղեկություններ, մանրամասնություններ հավաքել:

Հաջորդ կարևոր հանգամանքը դա գործողությունների կառուցման կոմունիկատիվ կողմն է, որը կապված է դեպքի, պատահարի հետ առնչված մարդկանց, ականատեսների, դեպքին անմիջապես կամ միջնորդավորված կապ ունեցած մարդկանց ու նրանց փոխհարաբերություններին: Այս փուլը հոգեբանական տեսանկյունից հանդիսանում է քննիչի ու մարդկանց միջև ծավալվող մտքի ու խելքի պայքարի, փոխադարձ խուսանավելու և առավելություն ունենալու գործընթաց: Քննիչը պետք է իրեն դրսևորի որպես սառնասիրտ, խորաթափանց, հնարամիտ ու ստեղծարար պրոֆեսիոնալ: Նա պետք է մտահանգումների ու մասնագիտական խորաթափանցությամբ կանխատեսի հավանական եղելություններն, ու որպես կանոն՝ կարողանա դրանք ճշտելու: Քննիչի անձնային ու մասնագիտական կարևոր հատկանիշներից են ճկուն միտքը, նրա վառ երևակայությունը, հիշողությունը, նրա բանավոր ու գրավոր խոսքը, նրա աշխատանքների կազմակերպման ու կառուցման կարողունակությունը, հետևողականությունը մանրակրկիտ դիտողունակությունն ու դեպքերի, եղելությունների ամբողջական վերակառուցման անալոգիաներով պարզաբանման ստեղծարարությունը:

Քննիչի նրբանկատությունն ու մասնագիտական դիտողունակությունը հանդիսանում են հենքային բաղադրամասերից մեկը, որտեղ մանրունքներ գոյություն

չունեն: Ըստ Կ.Կ.Պլատոնովի քննիչի բարձր դիտողունակությունը կայանում է հետևյալ բնութագրերում (մեջբերումը ըստ Լ.Մ. Կորնենայի [8]).

- տեղեկատվության նկատմամբ ունեցած դիրքորոշումներում
- նրա դիտողունակության ու ուշադրության կենտրոնացվածության, ուշադրության տևական պահպանման կարողունակության
- մանրամասնությունների ու կարևոր հանգամանքների միջև անալոգիաների իրականացման
- հետևությունների ու եզրակացությունների իրականացման ժամանակ բոլոր հանգամանքների ներառման կարողունակություններում:

Որոշակի պահանջներ են ներկայացվում նրա ծառայողական գործավարարական, արձանագրություններ կազմելու, առաջնային ու երկրորդային գործոնների տեսակավորման ու գնահատման կարողությունները, նրա գաղտնապահության ու քննչական արվեստին տիրապետելու հմտությունները, պետական շահերի ու քաղաքացիների իրավունքների պահպանման, դրանց սահմանազատման ու բարոյական նորմերի պահպանման անվերապահ պահանջների իմացությունը և այլն:

Յուրաքանչյուր որոշում պետք է հանդիսանա բազմակողմանի ու մանրակրկիտ վերլուծությունների արդյունք: Նրանում չպետք է լինի կասկածի նշույլ անգամ: Պետության շահերի ու քաղաքացիների իրավունքները նրա համար մշտական ուղեցույց պետք է հանդիսանան: Ցանկացած որոշում պետք է բխի ճշմարտության սկզբունքներից: Այս տեսանկյունից առանձնակի պահանջներ է ներկայացվում քննիչի կազմակերպչական որակներին: Մ.Ս. Մանգուտովի հետազոտություններում կարևորվում են քննիչի կազմակերպչական հետևյալ որակները.

- հետևողականությունը, եռանդը, պահանջկոտությունը, գաղտնապահությունը, աշխատանքների իրականացման նվիրվածությունը,
- հնարամտությունը, ստեղծարարությունը, պահանջկոտությունը, կազմակերպչական հմտություններն ու մարդկանց հետ հաղորդակցվելու կարողունակությունը,
- տոկունությունը, կարգապահությունը, ինքնաքննադատական վերաբերմունքը, գործընկերների ու վերադասի հետ ունեցած հարաբերություններում նրա վեհանձնությունը և այլն:

Քննչական գործընթացը ինքնին արվեստ է ու այն ունի խիստ անհատական ոճ: ՈԻ.Օ.Ջեկաբսը բնութագրելով գործունեության առանձնահատկություններն ու անձի նկատմամբ առաջադրվող պահանջները, համարում է, որ գործընթացի վարման արվեստի հիմքում ընկած է քննիչի անձի անհատական տիպաբանական, հոգեֆիզիոլոգիական ու անատոմիամորֆոլոգիական կառուցվածքի առանձնահատկությունները, որոնք ապահովում են գործունեության անհատական ոճ, գործունեության իրականացման ինքնատիպություն, առանձնահատուկ արվեստ: Թերևս այս հանգամանքով պետք է բացատրել հմուտ քննիչների անձնային համբավն ու գործունեության մեջ ունեցած հաջողությունների գաղտնիքը: Հմուտ գործավարման մեջ ՈԻ.Օ.Ջեկաբսը առանձնացնում է քննիչի տաղանդը, որը բնութագրվում է հետևյալ հատկանիշներով [9].

- քրեապես կարևորվող տեղեկատվական նյութի արդյունավետ վերլուծության կարողունակություն,
- ձեռքբերված տեղեկատվության արագ կերպով կրիմինալիստիկայի դաշտ տեղափոխման կարողություն,
- ստացված տեղեկատվության կողմավորված մշակում, վարկածի ձևանորում,
- առարկայականորեն կողմավորված տեղեկատվության միջոցով առաջադրված վարկածի ստուգում,

- ինքնաստուգման ու ինքնավերահսկման բարձր մակարդակ, առաջադրված վարկածի պարբերաբար ստուգում և այլն [9]:

Մասնագետներ չեն ծնվում, մասնագետ դառնում են դժվարին ու հետևողական աշխատանքի շնորհիվ: Այս տեսանկյունից կարևոր հանգամանք է հանդիսանում մասնագետի ընտրության հիմնահարցը, որում առանձնակի կարևորություն է տրվում նրա անձնային առանձնահատկություններին, դիրքորոշումներին, հետաքրքրություններին ու մասնագիտական շարժառիթներին: Առանձնակի կարևորություն է ստանում քննիչի անձի հոգեբանական դիմանկարի կառուցումն ու դրա հիման վրա մասնագիտական ընտրության իրականացումը: Դրանում հաշվի են առնվում անձի հոգեկան գործընթացների /հիշողության, մտածողության, ուշադրության, նրա մտավոր կարողությունների առանձնահատկությունները, իրավիճակում ճիշտ կողմնորոշման ու արդյունավետ որոշումների կայացման հնարավորությունները և այլն/ արտահայտվածության ու քողարկվածության, կամ դրանց զարգացման միտումների ուղղվածությունը: Անշուշտ քննչական գործունեության բնագավառում տարիքն ու փորձը կարևոր հանգամանքներ են հանդիսանում, սակայն գոյություն ունեն հոգեբանական խորքային առանձնահատկություններ ու պահուստային հնարավորություններ, որոնց բացահայտման ու ճիշտ ուղորդման դեպքում հետագայում ապահովում են քննիչի գործունեության արդյունավետությունն ու անձնային, մասնագիտական վեհանձնությունը:

Ո.Լ.Վասիլևը երկար տարիների հետազոտությունների աղյուսքում հանգել է այն եզրակացության, որ պրոֆեսիոնալ բարձր որակներով օժտված քննիչներն իրենց անձնային առանձնահատկությունների ու գործունեության արդյունավետության առումով՝ բաժանվում են չորս տիպերի: Առաջին տիպը բնութագրվում է որպես գործունեության պահանջներին ու համապատասխան անցած ուղուն համարժեք մասնագետ, որը աչքի է ընկնում իր պրոֆեսիոնալիզմով, հուսալիությամբ, ոչ ստանդարտ, արդյունավետ որոշումների կայացման կարողունակությամբ, ինչպես նաև գործունեության մեջ ստեղծագործական մոտեցմամբ: Սովորաբար նա աչքի է ընկնում իր ինքնաքննադատությամբ ու իր նկատմամբ պատասխանատվությամբ ու պարտքի զգացումով: Երկրորդ տիպը որը բնութագրվում է որպես «լավ», քննիչը աչքի է ընկնում նրանով, որ ի տարբերություն առաջին տիպի, նրա մոտ ստեղծագործականությունն ու հնարամտությունը, ոչ ստանդարտ որոշումների կայացումը տեղի է ունենում էպիզոդիկ կերպով, անակնկալ ու արդյունավետ որոշումներում նա ցուցադրում է ընդհանրական, կանոնակարգային դրսևորումներ: Օգտվում է պատրաստի, ստանդարտ եղանակներից, թեև կարծես թե գործերը վատ չեն: Նա մշտապես ցուցաբերում է զգուշավոր, իրեն ապահովող վարքագիծ: Երրորդ տիպը գործունեության մեջ լինելով հաճախ առաջնակարգ, սակայն նա մշտապես գտնվում է վերադասների ազդեցության տակ, կայացնում է «ցանկալի որոշումներ» քիչ է սխալվում, մշտապես գտնվում է ղեկավարության շոյող տեսադաշտում: Չորրորդ տիպին բնորոշ է հարմարվողական, և կախվածության քաղաքականությունը: Ամեն ինչում համաձայնվում է վերադասի հետ, գրեթե չունի իր ուրույն մասնագիտական ձեռագիրն ու անձնային դիմագիծը: Կադապարված ոռոշումներով հաճախ կարող է ստեղծել անհարմար իրավիճակներ, սակայն իր պարզությամբ ու կառավարելիության շնորհիվ նա վերադասի համար ձեռնտու, պահեստային զինվոր է համարվում:

Քննիչը իր գործունեության ընթացքում մասնակից ու ականատես է լինում բազմաթիվ վտանգավոր իրավիճակների, ռիսկի պայմաններում համարձակ որոշումներ իրականացնելու ընտրության առաջ: Իր բնույթով քննչական գործունեությունը հանդիսանում է բազմաթիվ անհայտությունների, լարված իրավիճակների, բարձր պատասխանատվության ու հաճախ համարժեք չգնահատվելու, չընկալվելու, երբեմն նաև մարդկանց, առանձին խմբերի, հասարակության կողմից սոցիալ-հոգեբանական

մերժվածության պատճառով հանգեցնում է հիասթափության, դիսկոնֆորտի, հոգեբանական փախուստի, որոնց արդյունքում քննիչը հիասթափված որոշումներ է կայացնում, իսկ հաճախ էլ թողնում է գործունեության բնագավառը: Մասնագիտության սոցիալ հոգեբանական բնութագրերի առումով՝ քննչական գործունեությունը հանդիսանում է նաև բազմաթիվ անհայտությունների, հավանական վտանգավոր արկածների ու սպառնալիքներով հարուստ բնագավառ: Այդ և բազմաթիվ այլ գործոններով ու բնութագրերով պայմանավորված, քննիչի նյարդային համակարգությունը մշտապես գտնվում է հուզական լարվածության, սթրեսածին գործոնների ազդեցության ներքո, որոնց պատճառով հաճախ մասնագետը հայտնվում է տագնապի ու ֆրուստրացվածության վիճակում: Հաճախ նրա անձը գտնվում է հուզական այրման սահմանագծում կամ հենց այդ վիճակում, որի տևողականության պատճառով առաջանում է մասնագիտական հատուկ բնութագրեր ունեցող հյուժվածություն, երբեմն նաև հիվանդություններ:

Մեր կարծիքով, հաշվի առնելով քննչական գործունեության սոցիալ հոգեբանական, հոգեֆիզիոլոգիական առանձնահատկությունները հետազոտությունների շեշտը պետք է դրվի քննիչի անձնային որակների, նրա գործունեության ընթացքում հուզական այրման, կոնֆլիկտածին պայմաններում քննիչի կողմից բացասական վիճակների կարգավորման ու խնդրահարույց իրավիճակներում ինքնակառավարման գործընթացներում նրա օրգանիզմում տեղի ունեցող հոգեֆիզիոլոգիական փոփոխությունների ուսումնասիրությունների համատեքստում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Արզումանյան Ս.Ջ, Գրին Է.Ա. Իրավաբանական հոգեբանություն / "Զանգակ-97" հրատ. Եր.-2004, 432 էջ:
2. Գրին Է.Ա. Դատահոգեբանական փորձաքննությունը քրեական և քաղաքացիական դատավարություններում / Զանգակ-97" հրատ. Եր.-2002, 72 էջ:
3. Գրին Է.Ա. Դատական գործունեության հոգեբանություն / "Զանգակ-97" հրատ. Եր.-2002, 56 էջ:
4. Леонова А.Б. Психодиагностика функциональных состояний человека. М., МГУ, 1984, 199с.
5. Анохин П.К. Узловые вопросы теории функциональной системы/ М., Медицина 1980, 216с.
6. **Анцупов А.Я., Прошанов С.Л. Российская конфликтология. Аналитический обзор 607 диссертаций. XX.век. – М: Юнити-Дана, 2004.-704 с.**
7. Васильев В.П. Юридическая психология. СПб: ПИТЕР, 1997- 656 с.
8. Корнеева Л.М., Тактика допроса на предварительном следствии. М. Наука, 1991, 325с.
9. Джекабаев У.О.О социально-психологических аспектах преступного поведения Алма-Ата. 1991. 311 с.

РЕЗЮМЕ
НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЛИЧНОСТИ
СЛЕДОВАТЕЛЯ И ЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ
Р.Г.МКРТЧЯН

В статье рассматриваются некоторые аспекты психологической характеристики личности следователя и особенности его профессиональной деятельности, предпринята попытка рассмотрения степени закреплённости психических образов, зависящих от индивидуальных особенностей человека, его психического состояния, целей, установок и последующих психических наслоений, а также акцентируются эмоциогенные условия профессиональной деятельности.

SUMMARY
SOME ASPECTS OF THE PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS AND PROFESSIONAL
FEATURES OF INVESTIGATOR
R.G.MKRTCHYAN

Current research discusses some aspects of the psychological characteristics and professional features of investigator's professional activity. It attempts to review the degree of tightness of mental images from individual to individual, mental state, goals, objectives and future mental accretions and accentuated the emotional conditions of professional activity.